

Sukaktys

KLEMENSUI ČERBULĖNUI – 90 METŲ

Lietuvos meno ir kultūros istorijoje Klemensas Čerbulėnas žinomas kaip įvairių sričių specialistas: etnografas, menotyrininkas, publicistas, pedagogas, lektorius. „Pagrindinės jo tyrimų kryptys – lietuvių liaudies ir monumentaliosios architektūros istorija, liaudies ir profesionalioji dailė. Moksliniuose leidiniuose jis yra paskelbęs darbų, nagrinėjančių liaudies architektūros, ypač gyvenamųjų namų raidos, įvairius aspektus. Iš monumentaliosios architektūros labiausiai jį domino baroko paminklai. Rašė ir taikomosios dailės, muziejininkystės klausimais, yra paskelbęs įvadų kai kurių dailininkų parodų katalogams. Straipsniais ir konsultacijomis talkino Vilniuje leidžiamoms enciklopedijoms“ (Milius Vacys. 1992. Klemensas Čerbulėnas, *Liaudies kūryba* 3, p. 183).

Klemensas Čerbulėnas gimė 1912 m. liepos 24 d. Biržų aps., Pabiržės vls., Spalviškių kaime, ūkininkų šeimoje. 1925 m. baigė Gulbinų pradinę mokyklą, 1933 m. – Biržų valstybinę gimnaziją ir tais pačiais metais įstojo į Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos skyrių. Gimnazijoje K. Čerbulėnas buvo skautas, universitete priklausė studentų skautų korporacijai „Vytis“ (Gimbutas Jurgis. Klemenso Čerbulėno atminimui, *Draugas* (Čikaga) 1986 03 15). 1939 m. Humanitarinis fakultetas buvo perkeltas į Vilnių, todėl K. Čerbulėnas baigė Vilniaus universitetą 1941 m., apgynęs diplominį darbą „Kaimo skrynios Užnemunėje“.

Dalinis K. Čerbulėno studijų profilio pasikeitimas, t. y. perėjimas nuo istorijos mokslų prie lietuvių liaudies meno, nebuvo atsitiktinis. Po daugelio metų paklaus-

tas, kas paskatino žengti šiuo keliu, atsakė:

„Aplinka gimnazijoje, kurioje gyvavo gražios literatūrinės, filosofinės, meno pažinimo tradicijos. Tuometinėje humanitarinės krypties Biržų gimnazijoje buvo dėstomos lotynų, vokiečių, anglų kalbos. Jau trečioje klasėje – literatūros istorijos pagrindai. Užklausinėje veikloje moksleiviai rengdavo literatūros vakarus, diskusijas. Šių tradicijų pradininkai buvo: Bernardas Brazdžionis, Alfa Šušinskas, Jonas Petrenas, Antanas Kučas. <...>. Aš nebandžiau eiliuoti ar ką nors rašinėti, tačiau nenorėdamas likti pasyviu stebėtoju pradėjau domėtis liaudies architektūra. Ir greitai įsitikinau patekęs į savo „daržą““ (Balčiūnas J. 1994. Susitikimas prie malūno, *Santara* 18, p. 96).

Būta ir daugiau priežasčių. Jau pirmaisiais studijų metais universitete K. Čerbulėnas rinko etnografinę medžiagą gimtinės apylinkėse. 1935 m. jis parengė darbą „Medžiaga apie kryžius“, surinko duomenis ir 1936 m. aprašė per 40 kryždirbių ir dievdirbių (ten pat, p. 97). Doc. Paulius Galaunė (1930–1939 m. Kauno universitete P. Galaunė skaitė lietuvių liaudies istorijos ir liaudies meno kursus, vedė seminarus: Žemaitytė Zita. 1988. *Paulius Galaunė*. Vilnius: Vaga, p. 172, 173) įvertino gabų studentą ir 1936 m. pabaigoje pakvietė dirbti į Vytauto Didžiojo kultūros muziejų (Nuo 1924 m. P. Galaunė vadovavo M. K. Čiurlionio galerijai, 1936 m. pastatė Vytauto Didžiojo kultūros muziejų, paskirtas jo direktoriumi: ten pat, p. 109, 153). K. Čerbulėno bendradarbiavimas su P. Galaune peraugo į ilgalaikę bičiulystę.

Jis pratęsė muziejininko pradėtą tiriamąjį darbą lietuvių liaudies meno srityje, recenzavo jo leidinius ir publikacijas. P. Galau­nė savo ruožtu konsultavo K. Čerbulėną įvairiais liaudies meno, dailės istorijos, muziejininkystės klausimais, buvo recenzentas.

1937 m. K. Čerbulėnas pradėjo dalyvauti etnografinėse ekspedicijose, o vėliau ir pats joms vadovavo. Ekspedicijoms trun­kant po keletą mėnesių, buvo renkami ir inventorinami liaudies meno ir buities eksponatai, fotografuojamos, matuojamos so­dybos, trobesiai, daromi brėžiniai (ten pat, p. 157). Etnografija ir muziejininkystė bu­vo publicistinės bei mokslinės K. Čerbulė­no veiklos pradžia. 1937 m. „Naujojoje ro­muvoje“ pasirodė pirmasis jo straipsnis „Tautinis elementas lietuvių kryžiuose“, kuriame apibūdintos kryžių formos ir de­koras. K. Čerbulėno interesų ir tyrinėjimo sričių diapazonas palaipsniui plėtėsi. Sie­damas universitete įgyjamas teorines ži­nias, praktinius įgūdžius, K. Čerbulėnas rašė įvairius straipsnius: mokslinius (1938. Mažosios Lietuvos antkapiniai paminklai, *Naujoji romuva* 1–2: 42–44), kritinius (1938. Etnografinė paroda, *Gimtasai kraštas* 1–2 (17–18): 285–291), apžvalginius (Lietuvių liaudies menas tarptautinėse parodose, *Į laisvę* 1941 10 31, p. 4), didaktinius (Etno­grafija mokyklose, ten pat 1942 09 05), probleminius (Saugokime tautos etnografinės vertybes, ten pat 1942 02 28) ir kitus. Įvertinęs administracinio darbo etnografinėse ekspedicijose specifiką ir ypatybes, jis pa­rengė lankstinukus su metodiniais nuro­dymais ir brėžiniais.

K. Čerbulėnas kėlė etnografinių pamink­lų apsaugos, globos ir priežiūros klausimus, skatino visuomenę rodyti iniciatyvą ieškant efektyvių sprendimų. Jis teigė, kad „meilę mūsų tautos etnografiniai kultūrai, kuri yra tautos kultūros savitumo ir įvai­rumo pagrindas, reikia pradėti ugdyti nuo mažens per mokyklas. Jau pradžios mo­kyklose per kraštotyros pamokas galima ryškiau iškelti kilnojamųjų ir nekilnojamų

jų etnografinių paminklų vertę, supažin­dinti su tuo, kas ypačiai saugotina ir glo­botina nuo sunykimo“ (Čerbulėnas K. Etno­grafija mokyklose, ten pat, 1942 09 05). K. Čerbulėnas akcentavo būtinybę rinkti ir tirti archyvinę ir eksponatinę etnografinę medžiagą, siūlė būdus šiam darbui atlikti (anketos ir pan.), apibūdino išskirtinę jos reikšmę: „Ši etnografinė medžiaga padės pajusti tuos grynai mūsų kultūros sa­vitumus, nustatyti kultūrinės įtakas, ap­spręsti mūsų charakterio ir tipo bruožus, kurie susidarė veikiami teritorijos, istori­jos ir kraujo momento“ (ten pat).

1941 m. buvo išleistas mokslinių studi­jų rinkinys „Vytauto Didžiojo kultūros mu­ziejaus metraštis“, kuriame šalia kitų mu­ziejaus darbuotojų straipsnių paskelbta K. Čerbulėno studija „Kaimo skrynios Už­nemunėje“. Pagrindinis studijos šaltinis – dailininko Antano Tamošaičio skrynių pie­šiniai, esantys Nacionaliniame M. K. Čiur­lionio dailės muziejuje. Autorius aptarė Su­valkijos skrynių bei kuparų raidą: konstrukciją, puošimo būdus, spalvų deri­nius ir jų komponavimą. Parodė skirtingų vietovių skrynių menines ypatybes, tapytų skrynių raštus palygino su keramikos ir prijuosčių ornamento motyvais. Paskelbė 41 iliustraciją (iš jų 6 spalvotas).

1945–1950 m. K. Čerbulėnas dirbo Vals­tybiniame M. K. Čiurlionio dailės muzie­juje Etnografinio skyriaus vedėju, vyr. fon­dų saugotoju, direktoriumi, vyr. mokslo bendradarbiu, o 1950 m. buvo atleistas iš pareigų „kaip nuslėpęs žinias apie savo artimuosius“ (iš K. Čerbulėno charak­teristikos, po kuria 1950 m. birželio 20 d. pa­sirašė Kauno valstybinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus direktorius B. Sirutis). Iš­aiškinus šį „nusikalstamą“ faktą (brolis Jonas 1941 m. deportuotas į Sibirą, ten 1948 m. mirė, tėvas metus (gal porą?) bu­vo Pabiržės valsčiaus viršaitis: Balčiū­nas J. 1994. Susitikimas prie malūno, *San­tara* 18, p. 99) K. Čerbulėnas tapo *persona non grata* daugelyje švietimo ir kultūros įstaigų. Dėl sovietiskai absurdiškos prie-

žasties buvo trukdoma jam siekti mokslinės karjeros, gauti aukštąjį mokslinį laipsnį ir juo labiau pedagoginį vardą.

Paradoksalu, bet aukštosios ir specialiosios, orientuotos į meną mokyklos, stokodamos patyrusių specialistų ir vertindamos K. Čerbulėno kompetenciją bei profesionalumą, kvietė jį skaityti specialiųjų kursų. 25 metus K. Čerbulėnas paskyrė pedagoginei veiklai.

Lygiagrečiai muziejiniam darbui 1945–1951 m. jis dėstė lietuvių liaudies meno, Lietuvos meno istorijos, tekstilės, keramikos, ornamentikos pagrindų, kostiumų istorijos kursus Kauno valstybiniame taikomosios ir dekoratyvinės dailės institute (dab. Vilniaus dailės akademijos Kauno dailės institutas). 1947 m. Kauno valstybiniame universitete (buv. VDU, dab. Kauno technologijos universitetas) skaitė etnografijos pagrindų kursą, 1952 m. Vilniaus valstybiniame universitete (dab. VU) – fakultatyvinę tiriamųjų ekspedicijų metodiką. 1952–1956 m. dirbo Kauno St. Žuko taikomosios dailės technikume (dab. Kauno kolegijos J. Vienožinskio menų studijų centras). 1956–1957 m. meno istorijos kursą skaitė Kauno politechnikos institute (dab. KTU). Įvairius dailės istorijos kursus (visuotinės dailės, lietuvių, rusų ir tarybinės dailės istorijos, lietuvių liaudies meno ir specialius keramikos, tekstilės bei kostiumo istorijos) 1960–1972 m. skaitė Valstybinio dailės instituto Kauno vakariniame skyriuje (dab. VDA KDI).

Pedagogas atsakingai ir uoliai ruošėsi paskaitoms. Kursų konspektams sukaupė išsamią medžiagą. Organišką jo paskaitų dalį sudarė išvykos į kultūros ir meno paminklų vietas. Specializuotas ekskursijas jis organizavo dailininkams, kraštotyrininkams, architektams, menotyrininkams ir kt. K. Čerbulėnui rūpėjo studentų ateitis, absolventų aprūpinimas jų išsilavinimą atitinkančiu darbu. Jis buvo įsitikinęs, kad žmogų supančios aplinkos estetinis ir meninis vaizdas priklauso nuo dailės mokyklose rengiamų specialybių įvairovės, jų

plataus pritaikymo, specialistų kvalifikacijos, apskritai nuo visuomenės požiūrio į meną ir bendro jos kultūros lygio. Todėl K. Čerbulėnas teigė, jog būtina visam studijuojančiam jaunimui dėstyti meno, estetikos, kultūros dalykų pagrindus.

Nuo tiesioginio darbo atliekamą laiką K. Čerbulėnas skyrė mokslinėms studijoms. 1956 m. jis pradėjo dirbti Lietuvos statybos ir architektūros institute vyresniuoju moksliniu bendradarbiu. Didžiąją laiko dalį tyrė lietuvių liaudies ir monumentaliją architektūrą, kaimo sodybų sąveiką su kraštovaizdžiu, nagrinėjo gyvenamųjų, ūkinių ir gamybinių pastatų konstrukcijas, planus ir formas, dekorą. Kad būtų tiksliau dirbama ekspedicijose, parengė detalią metodinę instrukciją „Kaip daryti liaudies gyvenviečių ir įvairių pastatų aprašus, brėžinius ir fotonuotraukas“ (Baršauskas J. ir kt. (red.). 1964. *Lietuvos TSR architektūros klausimai* 2. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, p. 261–272).

Pastatų regioniniams ypatumams, genezei, raidai bei tipologijai išaiškinti menotyrininkas sukūrė originalią metodiką, pagrįstą įvairių mokslo šakų duomenimis: etnologijos, folkloristikos, paleolingvistikos ir kt.; taikė istorinį ir lyginamosios analizės metodus. Apie liaudies architektūrą K. Čerbulėnas parengė ir savo disertacijas: 1958 m. istorijos mokslų kandidato „Lietuvių liaudies gyvenamojo pastato raida (nuo seniausių laikų iki XIX a. pabaigos)“ ir 1973 m. istorijos mokslų daktaro „Lietuvos valstiečių kiemo pastatų susidarymo istorija (iki XX a. vidurio)“. Pastarojo darbo nepatvirtino Valstybinė atestacinė komisija Maskvoje, nors Lietuvos ir kitų šalių menotyrininkai aukštai vertino K. Čerbulėno studijas. 1964 m. ta pati komisija apsiribojo tik vyresniojo mokslinio bendradarbio vardo suteikimu K. Čerbulėnui.

1966 m. steigiant Lietuvos liaudies buities muziejų, menotyrininkas grįžo prie muziejinės veiklos. Jis aktyviai dalyvavo

paruošiamajame darbe: rūpinosi perkeltinių pastatų atrinkimu ir statybos priežiūra, muziejinių-ekspozicinių pastatų nomenklatūra, dalyvavo sudarant bendrąjį muziejaus planą, aukštaičių gatvinio režinio bei dzūkų kaimo fragmentų situacijos planus, užstatymo sistemas. 1970–1974 m. paskirtas šio muziejaus moksliniu vadovu, K. Čerbulėnas organizavo mokslinę veiklą, Lietuvos, Sovietų Sąjungos, užsienio spaudoje paskelbė straipsnių apie Lietuvos liaudies buities muziejaus kūrimo mokslinius principus ir organizacinio darbo metodiką.

1970 m. K. Čerbulėnui suteikta valstybinė premija už mokslinį tiriamąjį darbą. Jis kartu su bendraautoriais parengė penkias knygas-albumus apie liaudies architektūrą: „Lietuvių liaudies menas. Architektūra“, kn. 1, 2 (1957, 1965); „Mažoji architektūra“, kn. 1 (1970); „Lietuvių liaudies architektūra“, t. 1, 2 (1965, 1968).

Monumentaliosios architektūros srityje K. Čerbulėnas sukūrė Lietuvos istorinių stilių architektūrą apibendrinančias studijas ir straipsnius apie renesanso, ypač baroko, klasicizmo ir romantizmo pastatus, ansamblius, architektus. Drauge su kitais autoriais jis parengė „Lietuvos architektūros istoriją“. Pirmajame tome K. Čerbulėnas parašė skyrius „Pirmykštės bendruomenės laikotarpio statiniai“, „Feodalinės Lietuvos valstybės kūrimosi ir kovų dėl savarankiškumo laikotarpio architektūra“, apibūdino renesanso laikotarpio gyvenamuosiuos, visuomeninius, administracinius, kulto pastatus, gynybinius įrenginius, periferijos rezidencines pilies ir rūmus (Minkevičius J. ir kt. (red.). 1987. *Lietuvos architektūros istorija* 1. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio. Vilnius: Mokslas). Antrajame tome menotyrininkas apžvelgė didžiąją dalį baroko epochos architektūros, klasicizmo laikotarpio skyriuje aptarė architektūros dėstymą Vilniaus universitete, architektus ir jų kūrybą, dvarų sodybų ansamblius, administracinius ir visuomeninius, sakralinius pastatus, me-

morialinius statinius (Jankevičienė A. ir kt. (red.). 1994. *Lietuvos architektūros istorija* 2. Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio. Vilnius: Mokslas). K. Čerbulėnas kartu su Tadu Adomoniū parašė „Lietuvos TSR dailės ir architektūros istoriją“ (Adomonis T., Čerbulėnas K. 1987. *LTSR dailės ir architektūros istorija* 1. Vilnius: Mokslas) pagal Valstybinio dailės instituto (dab. VDA) meno istorijos dėstymo programą. Skyriuje apie baroką (XVII–XVIII a.) K. Čerbulėnas apibūdino stiliaus plitimo tendencijas ir pobūdį, architektūrą, vaizduojamąją ir taikomąją dailę. Tai vienas ryškesnių pavyzdžių, kai menotyrininkas susieja keletą tyrinėjimo sričių, kitaip sakant, taiko menų sintezės metodą.

K. Čerbulėnas prisidėjo prie leidinių „Lietuvių liaudies architektūros paminklai: Zervynų kaimas“ (1974), „Vilniaus architektūra“ (1985) rengimo.

Menotyrininkas išsamiai nagrinėjo atskiras dailės šakas, kūrinių kompozicijos klausimus, talentingų meistrų ir dailininkų kūrybą. Parengė parodų katalogų ir monografijų, parašė straipsnių apie grupines ir personalines dailininkų kūrybos parodas, apie aktualias liaudiškumo ir regionalumo problemas, tautinių kostiumų ilgalaikes tradicijas ir šiuolaikiškumo tendencijas.

K. Čerbulėnas aktyviai dalyvavo visuomeninėje-švietėjiškoje veikloje. Kaip „Žinijos“ draugijos narys nuo 1945 m. skaitė paskaitas liaudies meno tema universitetuose, „Žinijos“ draugijos lektoriumuose, estetikos seminaruose, konferencijose. Priklausė Dailininkų sąjungai ir Liaudies meno draugijai (nuo 1970 m. garbės narys). Nuo pat Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos įkūrimo buvo Kauno skyriaus pirmininko pavaduotoju metodiniam darbui (nuo 1973 m. garbės narys).

Apibendrinant plačią Klemenso Čerbulėno biografiją, galima padaryti išvadą, kad jaunystėje buvę veiksniai: palanki aplinka, skautiškos ideologijos principai, ypatingų žmonių ratas suformavo intelek-

tualią, darbščią, atsakingą asmenybę, kurios profesionalūs moksliniai ir etnologiniai darbai yra visapusiškos veiklos rezultatas.

Žinių apie K. Čerbulėno veiklą galima rasti 1984 m. išleistoje jo darbų bibliografijoje (Ladavičius V., Stelmokaitė O. 1984. *Klemensas Čerbulėnas: bibliografija*. Kaunas: Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Kauno skyrius).

Vėlesnio laikotarpio (1983–1985) K. Čerbulėno bibliografija architektūros ir liaudies meno tematika paskelbta Lietuvos architektūros literatūros rodyklėje (Sipavičiūtė Danutė (sud.). 1987. *Lietuvos architektūra: literatūros rodyklė 1981–1985*.

D. 2. Vilnius: Vilniaus inžinerinis statybos institutas) bei J. Kudirkos parengtame leidinyje „Lietuvių liaudies meno šaltiniai“. (Kudirka J. 1986. *Lietuvių liaudies meno šaltiniai: publikacijų apžvalga*. Vilnius: Šviesa). Kauno apskrities viešosios bibliotekos Kaunistikos skyriuje suregistruoti K. Čerbulėno bibliografiniai duomenys nuo 1986 iki 1996 m. Šis darbas tęsiamas toliau. Pastarojo dešimtmečio bibliografiją sudaro literatūra apie K. Čerbulėną ir šaltiniai, kuriuose remtasi jo teiginiais, metodais, moksliniais tyrimais ir pan. Mokslininko asmeninių archyvą saugo duktė architektė Ginta Čerbulėnaitė-Uselienė. Dalis etnografinės medžiagos rankraščių perduota Kraštotyros draugijai.

Vaida Sirvydaitė-Rakutienė